

DOYRA VA URMA ZARBLI CHOLG'ULAR IJROCHILIGIDA O'QUVCHILARNI IJRO MAHORATLARINI OSHIRISH

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.054>

Vosiljon To'xtasinov

Andijon viloyati, T.Sodiqov nomidagi 7-musiqaga ixtisoslashtirilgan maktab
internati

Annotatsiya: Ushbu maqolada doyra va urma zarbli cholg'ularning tarixi va bugungi kundagi faoliyati haqida so'z yuritiladi. Unda o'quv jarayonida qo'llaniladigan uslublar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlari: doyra, musiqa, san'at, cholg'u, zarb, jo'rnavoz, ohang, madaniyat

IMPROVING STUDENTS' PERFORMANCE SKILLS IN PERFORMING DRUM AND PERCUSSION INSTRUMENTS

Vosiljon Tokhtasinov

Andijan region, T.Sadikov specialized music boarding school No. 7

Abstract: This article discusses the history and current use of drum and percussion instruments. It also discusses the methods used in the teaching process.

Keywords: circle, music, art, instrument, percussion, singer, melody, culture

Tarixdan ma'lumki, jo'rnavoz zarbli soz sifatida ommalashgan doyra o'zining rivojlanib kelayotgan, milliy ohanglarga boy zarb va usullari bilan xalq orasida shuhrat qozonib kelgan. Eramizdan avvalgi ikki minginchi yillikka oid Saymalitosh arxeologik qazilmalaridan topilgan doyrasimon sozlarda ijro etilayotgan tasvirlar juda qadim paytlardayoq vujudga kelgan cholg'u ekanligidan guvohlik beradi. "Musiqichilikda dastlab urma zarbli cholg'ular paydo bo'lgan"¹. Turli tasvirlarda aks ettirilgan bu cholg'u zamonaviy o'zbek va tojik doyralariga aynan o'xshab ketadi.

Markaziy Osiyo xalqlarining, jumladan, o'zbek xalqining qadimiy kuy va qo'shiqlari to'g'risidagi dastlabki ma'lumotlarni Sharq musiqa madaniyati haqida fikr yuritgan O'rta asr olimlarining risolalaridan bilish mumkin. Musiqa ilmi va amaliyotiga oid turli muammolar ustida birinchilar qatorida fikr yuritgan mutafakkirlardan biri mashhur faylasuf, qomusiy alloma "Abu Nasr Farobiydir (IX-X asr). Uning musiqaga oid "Kitob al-musiqiy al-kabir" nomli ulkan kitobi ("Musiqa haqidagi katta kitob") keyingi avlodlar ijodi uchun dasturilamal sifatida xizmat qilib

¹ A.Odilov. "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi" o'quv-qo'llanma. 1995 yil. 7-bet.

kelmoqda. Shuningdek, bu asar Abu Ali ibn Sino (X-XI asr), Abdurahmon Jomiy (XV asr), Najmiddin Kavkabiy (XVI asr), Darvish Ali Changiy (XVI-XVII asr)"² tadqiqotlariga ham asos bo'ldi. Ularning asarlarida qayd etilishicha, Markaziy Osiyo xalqlari, ayniqsa, o'zbek xalqining musiqa madaniyati, jumladan, cholg'u sozlari qadim zamonlardan oq xilma-xil va boy bo'lganligidan dalolat beradi. Asrlar davomida Markaziy Osiyoda tanbur, ud, nay, chang, rubob, qo'biz, g'ijjak, surnay, bulaman, nog'ora va doyra kabi musiqa cholg'ulari keng qo'llanilgan.

Ayrim qadimiy tasvirlardagiga nisbatan doyraning hozirgi tuzilishida ba'zi o'zgarishlar mavjud. Masalan, doyra gardishida teshiklar o'yilmaydi, hozir esa ularning o'rnini gardishning ichki tomonidan osiladigan ma'dan xalqachalar egallagan. Gardish ustiga tortiladigan teri sathi (membrana) ham bir muncha kengaygan. Bular asosan XV-XVI asrlarga oid kitob bezaklarida, Sharq miniatyuralarida tasvirlangan. Ammo Markaziy Osiyoning undan oldingi Antik yodgorliklaridan hisoblangan Niso qal'asining peshtoqlarida tasvirlangan doyralar bu cholg'uning ilk tuzilishi hozirgi o'zbek doyralariga yaqin ekanligini ko'rsatadi.

Bu cholg'u o'zbek va tojiklarda "doyra", "chirmanda", "childirma", armanlarda "dap", eron va misrliklarda "daff", ozarbayjonlarda "def", "doyre", "gaval", ayrim Sharq mamlakatlarida "dabu" va boshqa nomlar bilan keng tarqalgan. Umuman, doira turlari bir-biridan katta-kichikligi, tarkibiy qismlarining tuzilishi, ijrochilik uslublari bilan farqlanadi.

Markaziy Osiyo yerlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida olingan ma'lumotlarga qaraganda, islom davridan oldingi zamonlarda doira ijrosiga, asosan, ayollar jo'r bo'lgan. Ularning doira usullariga mos qo'shiq aytishi va raqsga tushishi o'sha davrlarda shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelgan. Hozirgi kunda ham Samarqand, Farg'ona, Buxoro, Namangan va boshqa bir qator viloyatlarda doyra ayollar ijrochiligidagi asosiy cholg'ulardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Farg'ona vohasining shahar, qishloqlarida faqat doyra jo'rligida qo'shiq aytadigan, raqsga tushadigan xalq dastalari tuzilgan. Ular turli an'anaviy marosimlar bilan bog'liq bo'lgan tadbirlarda ishtirok etishadi. Yor-yorlar, o'lanlar, laparlar, yallalar, zamonaviy qo'shiq va raqslarni ijro etadilar. Bunday turdagi xalq dastalarining ijrochilik san'ati kun sayin ko'plab muxlislarning e'tiborini qozonib kelmoqda. Hujjatlarning dalolatiga ko'ra, doyra - zarbli sozlar qayroq, zang va boshqalar bilan bir qatorda oymoma marosimlarida koinlar tomonidan keng qo'llanilgan. Niso peshtoqlarida tasvirlanishicha, doyra diniy marosim raqslariga jo'r bo'luvchi cholg'u sanalib, ayrim hollarda raqsga tushuvchilarning o'zlari doyrachilar tomonidan ijro etilgan. Turli toifadagi cholg'u va ashula dastalari tarkibida ham doyra oldindan salmoqli o'rin tutib kelgan. Xalqimizning ma'naviy boyligi, xalq ijodida asrlar osha shakllanib, rivojlanib kelgan maqomlarda esa, asosiy negiz lad va usuldir. Shuning uchun milliy

² I.Ikromov. "Xalq cholg'ularida ijrochilik" (doyra) 1-bosqich talabalari uchun darslik. 2022 yil 5-bet.

musiqamizning shoh asarlari bo'lmish maqomlar ijrochiligini doyrasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Maqomlarning nasr va mushkulot ijro yo'llarini yuqori malakali ijrochi sozandalaru-hofizlar doyra bilan hamkorlikda ijro etganlar.

Hozirgi davrga kelib, doyra ijrochiligi ancha rivoj topib bormoqda. Andijon viloyati T.Sodiqov nomidagi 7-musiqaga ixtisoslashtirilgan maktab internati "Xalq cholg'ulari" bo'limida tahsil olayotgan o'quvchilar milliy urma zarbli cholg'ularda ijro sirlarini puxta o'rganib, Yevropa urma zarbli cholg'ularda ijro etishni ham o'zlashtirib kelmoqdalar. Bu borada Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijodiy loyihalar, o'tkazilayotgan festivallar va tanlovlar mazkur tajriba qo'llab-quvvatlanayotganligini e'tirof etish joiz. Hozirgi paytda uyushtirilayotgan barcha musiqiy musobaqalarining dasturlarida ikkita qatlamiga mos asarlarni ijro etish tartibi shartli talabga aylangan. Dars mashg'ulotlari quyidagilar asoslanib o'tish tavsiya qilinadi:

Musiqqa san'ati sohasi bo'yicha "Doyra va urma zarbli cholg'ular ansambli" sinfi darsini o'tkazayotgan o'qituvchilarning muayyan uslubiy masalalarni hal etishga e'tibor qaratmog'i lozim. Avvalam bor o'qituvchi darsning vaqt taqsimotini to'g'ri belgilashi, dars jarayonida bir qator muhim talablarni amalga oshirishi lozim. Ya'ni, uyga berilgan vazifani tekshirish, yangi ma'lumot yoki ijodiy maqsadlarga erishish, mustaqil ish olib borish uchun topshiriq berish kabi masalalar o'z aksini topishi kerak. Shu bilan birga boshqa umumiy pedagogik tavsiyalarga rioya qilish ham ko'zda tutiladi. Dars o'tkazish paytida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida sog'lom muhit, do'stona munosabat, bir-biriga ishonch bildirgan ijodiy vaziyat o'rnatilishi zarur. O'rganilayotgan masalalar bo'yicha o'qituvchi maqsadni aniq belgilashi, ravon tilda izohlab berishi, guruhning barcha o'quvchilariga nisbatan bir xil e'tibor qaratishi talab qilinadi. Amaliy mashqlar paytida o'quvchilardan savob-javob shaklida asosiy tushunchalar haqida ma'lumot to'plash va hulosa chiqarishga chorlash, har bir talabaning qobiliyatiga qarab shahsiy reja tuzish vazifalari o'qituvchining zimmasiga yuklatiladi.

Yakkaxon doyrada ijro etishdan tashqari sozandadan ansamblga jo'r bo'lish muhim omil hisoblanadi. Mazkur jihatlarga kelsak, e'tiborli tomoni shundaki, ansambl sinfi darsiga kirayotgan o'quvchilar bitta (o'zbek milliy) cholg'uda ijro etishni o'rganish bilan chegaralanib qolmasdan, boshqa zarbli cholg'ularda ijrochilikni o'zlashtirishga vaqt ajratayotganligini unutmaslimiz kerak. Demak, darslarda mutaxassislik fani bo'yicha o'qituvchi bilan hamkorlikda talabaning iste'dodini har tomonlama parvarish qilish va o'stirish maqsadiga yo'naltirish lozim. Ansambl sinfida o'quvchining u yoki bu cholg'uga qiziqishi kuchayishi, erishilgan natijalar qoniqtirayotgan darajada namoyon bo'layotganligi, ijro ko'nikmalari kun sayin mustahkam bo'layotganligini muntazam nazorat qilish zarur. Repertuar o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarga mustaqil tashabuskorlikka yo'l ochib berish ham maqsadga muvofiq. Masalan, turli cholg'ular bilan ishtirok etish, ansambl guruxining ijrosiga

dirijyorlik qilish imkoniyatlarini yaratish - yoshlarning ijodiy intilishlarini kuchaytirish, ularning izlanishlariga turtki berish, ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish kerak. Urma zarbli cholg'ularni egallashda ansambl bo'lib ijro qilish ham samara beradi. Unda ansambl sinfi darsini olib borish uchun o'qituvchi va o'quvchilar asosiy musiqiy-tarixiy va musiqiy-nazariy tushunchalariga ega bo'lishi zarur. Bu borada mavjud o'quv adabiyotlardan foydalanish tavsiya etiladi. Ayni paytda metodologik tayanch sifatida ba'zi o'quv adabiyotlarni tilga olishni lozim topdik. Xususan, K.Kupinskiy "Shkola igrы na udarnыx instrumentax" qo'llanmasida "Ansambl" mavzusi kiritilgan. U 13 betdan iborat bo'lib, S.Prokofevning "Egipentskie nochi", I.Albenisning "Iberiya" majmuasidan "Triana" pesasi, D.Miyo ijodidan "Gibel tirana", M.Ravelning "Ispanskiy chas" baletidan lavhalarni qamrab olgan. Qayd etilgan musiqiy namunalar kompozitor mualliflarning partituralaridan to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilgan, holos. Shu bois K.Kupinskiyning "Ansambl sinfi" kitobi o'quv jarayonida faqatgina xrestomatiya sifatida qo'llaniladi. Doyra cholg'usida ijro etishni o'rganish masalalari talaygina o'quv adabiyotlarda yoritilganligini ta'kidlab o'tamiz. "A.Petrosyans "Doyra darsligi", Sh.Fahriyev "Darsi doyra", O.Kamolxo'jayev va A.Liviyev "Doyra darsligi", I.Ikromov "Doyra darsligi" va "Doyra uchun etyudlar", A. Yuldashevning "Doyra jilolari", O.Kamolxo'jayevning "Usul va kuy", I.Ikramov va A.Lutfullayevlarning "Doyra" o'quv qo'llanmalarini alohida tilga olish"³, ushbu adabiyotlarda to'plangan ma'lumotlar, keltirilgan mashqlar, mualliflarning pedagogik va ijrochilik faoliyatlariga tayangan saboqlar hozirgi kunlarda ham o'z uslubiy qimmatini yo'qotmaganligini e'tirof etamiz. Mazkur adabiyotlar yosh avlod o'qituvchilari va o'quvchilarning diqqatiga tavsiya etiladi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, xususan, bu yo'nalishdagi dasrlarni o'tkazish uchun uslubiy adabiyotlarga ehtiyoj katta.

Urma zarbli cholg'ularda mahorat oshirish yo'llari. O'quvchi-yoshlarning doyra ijrochiligini o'zlashtirishga kirishishlarida nimalardan boshlash kerak? Bu jarayonga qanday yondashish ma'qul? Shularni yoritish orqali fikrimizni bayon etmoqchimiz. O'quvchilarning doyrada ijrochilik mahoratini bir maromda yaxshi rivojlantirish uchun o'qituvchi ularning imkoniyatlariga qarab, kerakli topshiriqlar berib borishi lozim. Bu topshiriqlarning bajarilishini o'qituvchi har bir dars mashg'ulotlari mobaynida nazorat qilib turishi maqsadga muvofiq.

O'quvchining ijrochilik qobiliyati darajalari turlicha bo'lganligi sababli, ularning har biriga alohida reja tuzish tavsiya qilinadi. Boshlang'ich sinf uchun shaxsiy reja butun, yarimtalik, choraktalik nota va pauzalardan, oddiy o'lchovlarda yaratilgan mashqlardan va sodda etyudlardan tuzilishi lozim. Yuqori sinflarga o'tgan sari, o'quvchilar qobiliyatiga qarab, sekin-asta murakkab o'lchovlarga xos mashqlar, etyudlar tavsiya etiladi. Bu asarlar ko'proq nimchorak, o'n oltitalik, o'ttiz ikkitalik

³ I.Ikromov. "Ansambl sinfi" Oliy ta'lim muassasalari 3 boshqich talabalari uchun o'quv-qo'llanma. 2021 yil. 9-bet.

notalar choʻzimi va pauzalaridan tarkib topgan boʻlishi kerak. Chunki, soddadan murakkablik sari intilish doyra ijrochiligini mukammal oʻzlashtirishga keng imkoniyat yaratadi.

Oʻquvchi har bir darsga kirishidan avval 30-40 daqiqa vaqt davomida oʻrtacha qizdirilgan doyrada har xil etyudlar va usullarni mustaqil holda sekin-asta mashq qilib, qoʻllarini yurgizishi kerak. Soʻngra doyrani yaxshilab qizdirib, asosiy darsni boshlashi mumkin. Shuni yodda tutish lozimki, qoʻllar yaxshi harakatga kelmagan holda qizdirilgan doyrani chalish barmoqlarni xastalikka olib keladi.

Oʻqituvchi-rahbar oʻz shogirdiga toʻgʻri va aniq saboq berish jarayonida va ularni cholgʻuda tiniq, ravon, sadoli tovush chiqarishga oʻrgatishda quyidagilarga eʼtiborni qaratishi talab qilinadi:

- a) ikkala qoʻl va barmoqlar zarblari bir xil kuch bilan urilishi;
- b) ansambl boʻlib ijro etishga oʻrgatish;
- v) joʻrnavezlikda har bir doyrachi usulga jilo (qochirim) berishga intiladi. Bu esa cholgʻu mahoratini oʻstirib, mustaqillikka undaydi;
- g) qishki, yozgi sinovlarda, konsertlarda oʻzbek kompozitorlarining doyra va fortepiano uchun moslashtirilgan asarlaridan ijro etish oʻquvchilarning musiqiy qobiliyati, ijrochilik saviyasini rivojlantiradi.

Xulosa oʻrnida shuni aytish lozimki, doyra ijrochiligining bugungi kundagi xolatini ijobiy baholash mumkin. Bunga misol qilib, musiqa va ixtisoslashtirilgan maktablarda doyra sinfida koʻplab doyrachi oʻquvchilar taxsil olayotgani taxsinga loyiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Odilov. "Oʻzbek xalq cholgʻularida ijrochilik tarixi" oʻquv-qoʻllanma. 1995 yil.
2. I.Ikromov. "Xalq cholgʻularida ijrochilik" (doyra) 1-bosqich talabalari uchun darslik. 2022 yil.
3. I.Ikromov. "Ansambl sinfi" Oliy taʼlim muassasalari 3 boshqich talabalari uchun oʻquv-qoʻllanma. 2021 yil.